

thefts, acts of hooliganism. They have frequently psychosomatic disorders, such as stomach pain, headache, insomnia, phobias, total excitement and locomotory disinhibition or vice versa, depression, apathy. But divorced parents understand rarely that their child's behaviour or health worsening is connected with their divorce. Article discovers the mechanisms of deviations appearance in children's behaviour, particularly influence of melancholic, guilty and fear feelings, which arise as the result of basic social need (need of security) deprivation. Article discovers the mechanism of this deprivation during parents' divorce.

Article determines the conditions that allow family to prevent children's deviant behaviour during parents' divorce. Article shows that child's negative feelings can be compensated by accurate parents' policy during divorce, beginning from a message to their child about divorce. Parents must understand that their divorce has buried their family conflicts, and they must co-operate anew to upbringing children and to help them to go through parents' divorce. It is proved that former couple seldom can provide normal functioning of divorced family without assistance, so, the psychological assistance is necessary.

Key words: *deviant behaviour, children, family, divorce, crisis, feelings, situation of life, conflict of affection.*

УДК 159.955:615.851

КОМПЛЕКСНА СУГЕСТИВНА ПСИХОКОРЕКЦІЯ ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ ЮНАКІВ ТА ПІДЛІТКІВ

Манілов І.Ф.

кандидат психологічних наук, старший науковий співробітник, провідний науковий співробітник, Інститут психології імені Г.С. Костюка НАПН України

В статті розглянуто проблему комплексної сугестивної психологічної корекції девіантної поведінки юнаків та підлітків. Показано, що емоціональні та поведінкові проблеми є наслідком порушень когнітивних процесів. Представлено авторський метод конфронтаційної сугестії, який дозволяє корегувати дезадаптивні когнітивні процеси. Визначено, що навіювання загальних світоглядних принципів безперервної мінливості, взаємозв'язку, відносності дозволяє досягти стійкого психокорекційного ефекту. З'ясовано послідовність психокорекційних процедур, а також умови і способи реалізації конфронтаційного навіювання. Представлено загальну методику комплексного сугестивного психокорекційного впливу на юнаків та підлітків с девіантною поведінкою.

Ключові слова: *навіювання, сугестивний вплив, конфронтаційна сугестія, девіантна поведінка, дезадаптивні когнітивні процеси, комплексна сугестивна психокорекція, світоглядні принципи.*

Постановка проблеми. Одним із найбільш перспективних та науково обґрунтованих напрямків психокорекційної та психотерапевтичної допомоги неповнолітнім з девіантною поведінкою є когнітивна психотерапія. Згідно її

базових положень, емоціональні та поведінкові проблеми є наслідком порушень когнітивних процесів. Думки, які заважають людині долати різноманітні життєві ситуації та викликають неадекватні емоційні реакції називають дезадаптивними або дисфункціональними.

У добре адаптованих людей, когнітивні стратегії сприйняття реальності відрізняються гнучкістю і здатністю змінюватися відповідно до нового досвіду. Коли здатність гнучко пристосовуватися до безперервних змін у середовищі порушується, починають виникати всілякі ригідні дезадаптивні думки і переконання, які, рано чи пізно, призводять до тих чи інших девіацій поведінки. У найбільш загальному вигляді цей процес виглядає наступним чином: провокаційна конфліктогенна ситуація – дезадаптивні когнітивні процеси – неадекватна емоційна реакція – девіації поведінки.

Більшість дезадаптивних когнітивних утворень формується вже в дитячому віці. Саме тому вкрай важливо починати їхню психологічну корекцію якомога раніше [4]. Процедуру корекції дезадаптивних когнітивних процесів докладно представлено у роботах А. Beck, А. Freeman, А. Ellis, N. Epstein, D. Vaucoum. А.Б. Холмогорової, Н.Г. Гаранян та інш. [9; 10; 11; 12].

У вітчизняній сугестивній психотерапії та психокорекції використовується переважно імперативне навіювання коли клієнт знаходиться у стані гіпнотичного трансу [1; 2; 6; 8]. Психокорекційний вплив, як правило, реалізується у чотири етапи: 1. ідентифікація дезадаптивних думок; 2. віддалення або виклик сумніву; 3. перевірка дезадаптивних думок на достовірність; 4. заміна дезадаптивних думок на адаптивні. Таким чином клієнта навчають виявляти та своєчасно корегувати дезадаптивні думки. Одними з головних інструментів впливу психотерапевта є переконання. Процес переконання, найчастіше, здійснюється шляхом зіткнення суперечливих несумісних думок, та вибудовування низки логічно узгоджених суджень, які призводять до перегляду колишніх поглядів на ті чи інші явища життя і формуванню нових, більш адаптивних. На жаль, такої форми психокорекційного впливу, як правило, недостатньо для роботи з дітьми, що мають стійкі відхилення у поведінці. В першу чергу, це пов'язано з відсутністю у більшості девіантів необхідного досвіду і навичок логічного мислення, а також здатності утримувати увагу на нецікавій для них темі. Крім того, дезадаптивні думки характеризуються «автоматичністю», слабкою усвідомленістю, «его-синтоністю» та стійкістю [9]. Все це не дозволяє реалізовувати переконання в повній мірі. Крім того, багато девіантів, свідомо чи ні, пручається психологічним та педагогічним впливам аж до відкритих проявів негативізму. У такій ситуації більш прийнятною формою психокорекційного впливу є сугестія або навіювання. Навіювання дозволяє обминути свідомий опір і досягати бажаних змін з мінімальним рівнем конфронтації і у відносно короткі терміни [5].

Аналіз теоретичних та емпіричних досліджень проблеми сугестивної психокорекції девіантної поведінки неповнолітніх дає можливість виявити низку проблем, а саме:

1. У вітчизняній сугестивній психокорекції та психотерапії недостатньо розкрито потенціал сугестивного впливу у стані неспання;

2. При реалізації психокорекційної сугестії використовується переважно імперативне навіювання. Недирективна форма навіювання розглядається лише як допоміжна.

3. Увага психологів зосереджена, у першу чергу, на проблемах технології саме процесу навіювання. Зміст сугестивних вербальних формул обмежений переважно: 1. навіюванням позитивного емоційного фону, відчуттів та почуттів, симптоматичними та патогенетичними навіюваннями (психотерапевтичний комплекс сугестивної інформації); 2. навіюванням моральних принципів, правил та соціально прийнятних форм поведінки (психокорекційний комплекс сугестивної інформації). Практично не використовується інші форми навіювання, наприклад, конфронтаційного.

4. Недостатньо представлено сучасні технології супроводу девіантів по завершенню психокорекційних та психотерапевтичних сесій.

5. Відсутній комплексний підхід при реалізації сугестивної психокорекції. Навіювання, має фрагментарний характер і спрямовано, переважно, на ліквідацію конкретних проявів девіантної поведінки.

Наявність усіх цих невирішених питань дає змогу стверджувати, що теоретична розробка та емпіричне обґрунтування комплексного підходу при реалізації психокорекційного сугестивного впливу на неповнолітніх з девіантною поведінкою є актуальним напрямком наукових досліджень і відповідає запитам сучасної практичної психології.

В період з 2012 р. по 2015 р. автором було проведено ряд теоретичних та експериментальних досліджень з метою розробити комплекс заходів психокорекційного сугестивного впливу на неповнолітніх з девіантною поведінкою. В завдання досліджень входило: з'ясувати можливості використання конфронтаційної сугестії для корекції дезадаптивних когнітивних утворень девіантів; визначити базові принципи та адаптивні когнітивні стилі переробки інформації, які дозволяють корегувати дисфункціональні когнітивні процеси девіантів; розробити практичні рекомендації для реалізації комплексної сугестивної психологічної корекції девіантної поведінки юнаків та підлітків.

Виклад основного матеріалу. Аналіз фахових досліджень з проблеми психологічної корекції девіантної поведінки неповнолітніх показав, що необхідно розробити такий метод сугестивного впливу, який дозволив би: 1. Здійснювати навіювання переважно у стані неспання, що дозволить проводити сугестію не тільки гіпнотерапевтам, але й звичайним психологам; 2. Навіювати ідеї, які не є прямою антитезою дезадаптивних думок, на першій погляд не суперечать їм але згодом поволі розхитують та руйнують будь які дезадаптивні процеси; 3. Створити ситуацію, коли альтернативні адаптивні думки сприйматимуться сугерендом начебто його власні, а не такі, що були нав'язаними ззовні. Тобто необхідно дати сугеренду можливість відчувати себе активним учасником психокорекційного процесу.

Проведені дослідження показали, що даним вимогам цілком відповідає метод конфронтаційної сугестії (автор – Манілов І.Ф.). В процесі психокорекційної роботи сугеренду навіюють думки, ідеї, які є логічно несумісними з попередніми дезадаптивними. Внаслідок цього зіткнення виникає феномен когнітивного дисонансу з подальшою корекцією

дезадаптивної думки. Для успішної реалізації такого психокорекційного навіювання необхідно навіювати начебто нейтральні ідеї, які, на перший погляд, збігаються з основними світоглядними настановами сугеренда та не викликають у нього негативного емоційного відгуку і супротиву, однак змістовно суперечать дезадаптивним думкам та переконанням. Ідеї повинні бути загальновідомими і, по можливості, самоочевидними, не суперечити науковим фактам та індивідуальному життєвому досвіду сугеренда. Експериментальні дослідження показали, що психологічну корекцію девіантної поведінки доцільно здійснювати за допомогою навіювання, насамперед, загальних світоглядних принципів – безперервної мінливості, взаємозв'язку, відносності, які є основою подальшого процесу руйнування ригідних дезадаптивних когнітивних схем.

На основі методу конфронтаційної сугестії було розроблено загальну процедуру комплексного психокорекційного сугестивного впливу на неповнолітніх з девіантною поведінкою. Методика пройшла апробацію на базі психологічних консультацій Шевченківського та Харківського районів м. Києва. У психокорекційній роботі брало участь 124 неповнолітніх підліткового та юнацького віку.

Результати психологічної корекції оцінювались за такими показниками: ставлення до себе; ставлення до інших; розвиток цілепокладання та функції прогнозу; формування навичок саморегуляції; успішність у навчанні; стосунки з оточуючими. Загальна оцінка результатів включала: оцінку психолога, який проводив психокорекційну роботу; оцінку самого девіанта; оцінку батьків, родичів та педагогів. За результатами дослідження, у 87 девіантів було зафіксовано суттєве покращення по основним діагностичним показникам. У 32-х – спостерігалось покращення лише по окремим показникам. У 5 девіантів, помітного покращення виявлено не було.

Психокорекційне навіювання здійснюється у 7 етапів. Далі наведено зміст кожного з семи етапів психокорекційної роботи.

1. Встановлення психологічного контакту з девіантом та збір інформації. Зазвичай, девіант попадає до психолога завдяки ініціативі педагогів та батьків. Вже на самому початку зустрічі принцип добровільності порушений, а тому, встановлення повноцінного контакту суттєво ускладнене. У такий ситуації, насамперед, необхідно зменшити недовіру та негативізм девіанта. Для встановлення психологічного контакту корисно використовувати вербальні конструкції, якими зазвичай користується девіант. Розмова однією мовою дозволяє вибудувати довірчі стосунки. В той же час, техніку «віддзеркалення» по позі, міміці і жестах потрібно використовувати дуже обережно. Найчастіше вона викликає настороженість, або надмірну фамільярність в спілкуванні. Для ефективнішої реалізації навіювання краще підтримувати певну дистанцію між психологом та девіантом. «Ми з тобою різні, але чудово розуміємо один одного» – ось головна ідея перших психокорекційних зустрічей.

Недоцільно на початку роботи використовувати стандартизовані психодіагностичні методики. Вони займають невинновардано багато часу, а отримані результати, все одно потрібно ретельно перевіряти. Крім того, багато девіантів відносяться до психологічних тестів з певною насторогою.

Розкрившись перед незнайомою людиною, дитина стає більш уразливою. Розуміючи це, вона прагне захистити себе від будь-яких настирливих спроб «зазирнути в душу». Використання тестів є виправданим лише у разі, коли сам девіант наполягає на цьому. Всю необхідну інформацію слід збирати непомітно, в процесі невимушеної бесіди.

Коли часу для роботи достатньо, найбільш вдалий стиль поведінки психолога – це безумовне прийняття, емпатичність і конгруентність («тріада Роджерса»). Природність поведінки, відсутність оцінок, вміння поглянути на проблему очима дитини – все це дозволяє встановити добрий емоційний контакт і спрямувати роботу в конструктивне русло. У той же час «тріада Роджерса» не є універсальною стратегією при роботі з девіантами. Коли час лімітовано можна використовувати спеціальні техніки сугестивного впливу, наприклад, прийом контрастного спілкування. У цьому випадку психолог, спочатку поводитьсь підкреслено директивно і потім несподівано змінює стиль взаємодії на м'який приймаючий. Такі різкі переходи зменшують сугестивний бар'єр і, на якийсь час, підвищують рівень навіюваності дитини. У цей момент здійснюється навіювання віри в перспективність подальшої спільної роботи, а також у надійність, щирість і добрі наміри психолога. Найбільш проста форма сугестії – це короткі вербальні формули, на кшталт: «Ти бачиш, що я з тобою щирий!», «У нас з тобою одна мета!», «Удвох нам буде легше вирішити твої проблеми!» і т.п.

При зборі інформації необхідно з'ясувати: основні дезадаптивні переконання; уявлення про те, яким девіант бачить себе зараз і яким бажає стати у майбутньому («образ-Я» нинішній і «образ-Я» майбутній); особливості індивідуальної сугестивності девіанта. Головні дезадаптивні переконання виявляються в процесі діалогу. Основні теми розмови – це відношення до себе та оточуючих, а також міркування стосовно проблем, які дошкуляють. Ознакою дезадаптивних думок є категоричність, «універсальність», а також відсутність виважених аргументів, що доводять їхню істинність. Вкрай важливою є інформація і про те, яким девіант бачить себе зараз і яким бажає стати у майбутньому. На етапі збору цієї інформації неприпустимо давати будь-які оцінки почутому. Потрібно лише максимально конкретизувати всі ці уявлення і стиснути їх до коротких ключових формулювань. Навіть, якщо образ бажаного майбутнього є соціально неприйнятним, неможна піддавати його критиці. Все це є первинним матеріалом для майбутньої роботи.

Особливості сугестивності та її рівень визначаються за допомогою стандартних тест-проб різної сенсорної модальності. Наприклад, це може бути: навіювання певних запахів у склянках; навіювання неможливості розірвати зчеплені пальці рук; «тест хитання»; навіювання певних звуків, що надходять з «пристрою»; навіювання зображення геометричних фігур на чистому аркуші паперу; навіювання тепла в певній ділянці черева і т.п.

2 Навіювання базових світоглядних принципів. Навіювання базових світоглядних принципів безперервної мінливості, взаємозв'язку, відносності маскується під логічно обґрунтоване інформаційне повідомлення. Світоглядні принципи презентуються як найбільш загальні «закони природи», універсальність яких самоочевидна.

Найбільший психокорекційний потенціал має принцип безперервної мінливості. Основна його ідея – світ перебуває в постійному русі. Все безперервно змінюється і зупинити цей процес неможливо. Нічого не можна досягти, раз і назавжди, а тому зміни, це основа життя, а готовність до них – запорука адаптивності. Ідея постійної мінливості світу є ключовою для формування гнучкого мислення, здатного долати постійні виникаючі протиріччя і парадокси буття. Навіювання ідеї безперервної мінливості потрібно проводити в експресивній манері, наводячи девіанту всілякі різнопланові факти, не даючи можливості знайти вагомі контраргументи. Після кожного чергового блоку сугестивної інформації робляться висновки про те, що все у живій та неживій природі постійно змінюється і кожен мить світ оновлюється. Необхідно постійно пропонувати дитині знайти таке явище, на яке не поширюється принцип безперервності. Подібне завдання дається і додому з тим, щоб обговорити результати на наступній зустрічі. Не важливо, буде це завдання виконано чи ні. Головне, щоб у дитини поступово склалося переконання в абсолютній універсальності принципу, і вона прийняла його як «об'єктивний закон», який практично не має винятків.

Під принцип безперервної мінливості бажано створити який-небудь персональний сенсорно-полімодальний образ, який буде асоціюватися у дитини з чимось дуже особистим. Наприклад, це може бути спогад про плавання влітку в річці. Самі по собі ігри у воді, заняття для більшості дітей присмне, а тому, подібний образ буде насичений позитивними переживаннями. Крім того, тут легко підключити почуття різної сенсорної модальності: візуальні – яскраві картинки прибережної зелені, кольорів неба і води, різнобарвного одягу людей; слухові – шум вітру і річки, людські голоси, щебет птахів; шкірні – прохолода води, м'якість і тепло піску, пружність землі; нюхові – запахи річки, квітів, дерев і т.п. До цього сенсорно-полімодального образу прив'язується ідея постійної мінливості. Адже кожного разу річка нова і не можна двічі вступити в одну й ту ж саму воду. Постійно відбувається оновлення клітин нашого тіла, а тому ми весь час оновлюємося, і те ж саме відбувається з іншими людьми, тваринами і рослинами. Безперервно змінюється склад повітря і рельєф місцевості. Змінюється рівень шумів, запахів, температури, тобто все постійно змінюється. Всі ці ідеї, прикріплені до конкретного індивідуально значущого образу, перетворюються вже в стійке переконання, що світ безперервно змінюється. Формулювання принципу безперервної мінливості потрібно звести до максимальної короткої фрази на кшталт «Все змінюється!» Або будь-якої іншої, яка припаде дитині до душі і буде однозначно пов'язана з персональним сенсорно-полімодальним образом постійних невинних змін. Далі, час від часу, ця фраза повторюється психологом для закріплення умовно-рефлекторного зв'язку. Ідея постійної мінливості світу повинна стати для девіанта самоочевидною. Тільки тоді вона стане надійним захистом від дезадаптивного ригідного мислення.

Наступний важливий світоглядний принцип, це принцип взаємозв'язку. В основу його покладена ідея єдності світу. Всі об'єкти і явища, в тій чи іншій мірі, пов'язані між собою і впливають одне на одне. Сила цього взаємовпливу різна. Іноді, певні впливи помітно переважають і тоді іншими

можна певною мірою знехтувати. Розуміння ідеї єдності світу є основою гнучкості в оцінках тих чи інших життєвих ситуацій. Будь-які категоричні судження на кшталт: «Це сталося тому-то або причиною цього явища є те-то», – завжди є лише припущенням, версією.

Навіювання ідеї взаємозв'язку починається з розлогих міркувань на тему «все пов'язано з усім». Народження нової зірки у далекій галактиці або спалахи на Сонці впливають на всіх істот, що проживають на планеті Земля; виверження вулкана в Південній Америці впливає на клімат в Україні; їжа, яку ми їмо, впливає на наше самопочуття; емоційний стан іншої людини впливає на наш настрій і т.д. Будь-який вчинок людини обумовлений безліччю причин і не можна все звести до чогось одного. Наприклад, спалах на Сонці хоча і впливає на живі істоти Землі, але не тільки він причина їхніх змін. Таким чином, усі надмірно прості причинно-наслідкові зв'язки беруться під сумнів. Зрештою, у девіанта повинно скластися тверде переконання, що на його життя впливає безліч речей та обставин і не можна все різноманіття життя пояснити кількома «причинами».

Ще один важливий світоглядний принцип – принцип відносності. Якщо всі об'єкти і явища взаємопов'язані, то будь-яка точка відліку, будь-яка система координат умовні. Немає нічого абсолютного. Немає абсолютно правильного і неправильного. Жоден вибір, жодне рішення не може бути однозначно вдалим чи невдалим. Оцінка будь-якого вчинку залежить від обраного критерію. На зміну простому імперативному твердженню про те, що «добре» і що «погано», приходить аналіз і аргументований вибір в категоріях «корисно» – «шкідливо». Навіювання принципу відносності, це наведення у завуальованій формі різнопланових фактів з яких випливає умовність будь-яких оцінок і суджень. Можна говорити про відносність поняття «великий зріст» для в'єтнамця і норвежця, відносність почуття «ситий-голодний», відносність поняття «сильна людина» т.п.

Освітній рівень девіанта не є вирішальним чинником успішної реалізації навіювань. Навіть при невисокому рівні інтелектуального розвитку девіанта, суттєвих проблем, як правило, не виникає. Виняток становлять лише діти з ознаками недоумкуватості, або ті, що знаходяться у стані надмірного афективного збудження.

3. Перевірка дезадаптивних переконань на істинність та універсальність. На цьому етапі психокорекційної роботи, в першу чергу, враховується, які саме способи мислення призвели до появи дезадаптивних ідей. У роботі з девіантами частіше зустрічаються:

1. Довільні умовиводи – недостатньо обґрунтовані висновки, що вступають у протиріччя з реальними фактами;

2. Селективне абстрагування – акцент робиться на тих фактах, які найбільш узгоджуються з уявленнями дитини про світ. В результаті виникає феномен надмірної генералізації, тобто висновок з одного або декількох ізольованих епізодів, перетворюється на загальне правило;

3. Поляризоване мислення – судження побудовані на крайностях, «або чорне, або біле». Сюди ж можна віднести перебільшення-применшення важливості тих чи інших подій життя;

4. Персоніфікація – схильність все приймати на свій рахунок навіть особисто нейтральні події.

Опрацювання таких смислових спотворень при класичному когнітивному підході включає аналіз ймовірності найгіршого сценарію розвитку подій, доведення ідеї до крайності або абсурдності, перегляд особистої відповідальності за дії та результати, зменшення крайнощів за рахунок градування оцінок і т.п. Дієвою формою психокорекційного впливу є використання вербальних прийомів, які було розроблено в рамках трансформаційної граматики і представлено в посібниках по нейролінгвістичному програмуванню. Насамперед, інтерес представляє виявлення і опрацювання логіко-семантичних помилок, які приводять до смислових спотворень і помилкових узагальнень [3; 7].

Ефективність роботи з обмежуючими переконаннями може бути підвищено за допомогою сугестії. Зокрема, конфронтаційна сугестія допомагає і розширює можливості психокорекційного впливу і дає змогу посилити у девіанта стан когнітивного дисонансу. Деадаптивні думки завжди ригідні, статичні, «остаточні» і тому несумісні з ідеями безперервної мінливості, взаємозв'язку, відносності. Саме тому, нав'язані раніше і доведені до самоочевидності базові світоглядні принципи стають саме тими конкуруючими переконаннями, що поступово розхитують і руйнують деадаптивні когнітивні утворення. В результаті зіткнення, частіше перемагає більш універсальне і перевірене досвідом переконання. Все що йому суперечить, мимоволі піддається сумніву і перегляду. Необхідно проводити перевірку на сумісність з базовими світоглядними принципами кожної деадаптивної думки окремо. Кожне переконання яке має ознаки деадаптивного повинно пройти верифікацію. Психолог вказує на невідповідності але остаточні висновки робить сама дитина.

Наявність протиріччя ще не означає, що девіант повністю відмовиться від колишніх деадаптивних переконань. Особливо складна ситуація, коли на деадаптивних думках будуються основні уявлення дитини про світ. Просто прибрати їх не можна тому що порожнеча вимагає заповнення, інакше можливо повернення до колишніх дисфункціональних думок. Саме тому замість деадаптивних ідей необхідно запропонувати більш адаптивні і, само собою, соціально прийнятні.

4. Сугестивне інформування девіанта про альтернативні форми поведінкового реагування, а також більш реалістичні та адаптивні погляди на життя. За основу береться майбутній привабливий для дитини «образ-Я». Поступово крок за кроком здійснюється корекція бажаного «образу-Я» з метою надання йому соціально прийнятних рис і реалістичності. Кінцевий образ повинен бути яскравим, емоційно насиченим. Тільки так можна мотивувати дитину до майбутніх змін.

Основне джерело інформації при формуванні майбутнього «образу-Я» – це історії про інших людей (реально існуючих або вигаданих!). Ключові ідеї вбудовуються в оповідання і ретельно маскуються, або подаються у вигляді психотерапевтичних метафор. Обов'язково здійснюється перевірка на узгодженість нових ідей з базовими світоглядними принципами. У разі виникнення протиріч, необхідно проводити корегування «образу результату». При вдалій реалізації навіювання, у девіанта повинно

виникнути враження, начебто він самостійно створив майбутній «образ-Я». Ніби це цілком його творіння, а психолог лише свідок даної події.

Коли бажаний «образ-Я» остаточно сформований, здійснюється навіювання ідеї необхідності подальшої спеціальної психологічної роботи. У найбільш загальному вигляді вербальна формула навіювання виглядає таким чином: «Всі психологічні заняття, всі вправи та завдання, які ти будеш виконувати сам або в групі, допоможуть тобі досягти бажаного результату!». Далі йде уточнення та перерахування більш конкретних завдань, наприклад, підвищити успішність у шкільній діяльності, ліквідувати конфлікт з викладачами або батьками, спокійно реагувати на провокації однолітків і т.п.

5. Реалізація різноманітних психокорекційних заходів. На п'ятому етапі психокорекційної роботи реалізуються різноманітні психокорекційні заходи з метою формування у девіанта позитивного ставлення до себе, розвитку функції прогнозу та цілепокладання, опануванню емоційних реакцій та почуттів, формуванню асертивної поведінки і таке інше. Чи буде дитина займатися ігровою терапією, психодрамою або соціально-психологічним тренінгом – не важливо. Головне, у неї має бути сформовано переконання, що всі психологічні заняття сприятимуть досягненню бажаної мети. Дитина може ліпити, малювати, танцювати, ходити в туристичні походи, обговорювати з іншими дітьми свої проблеми в психокорекційних групах і займатися будь-якою іншою діяльністю. Важливо не те, що конкретно вона робить, а її абсолютна впевненість у корисності та результативності цієї діяльності. Обов'язковою частиною загальної психокорекційної роботи є навчання навичкам позитивної переробки інформації. Необхідно довести до автоматизму здатність девіанта позитивно тлумачити будь-яку подію. Навіть найбільш фруструюча ситуація може служити ресурсом для позитивних змін.

6. Навіювання віри в свої сили і здатність самостійно вирішувати власні проблеми, а також створення «сугестивного стимулятора змін». «Сугестивний стимулятор змін» – це, найчастіше, якийсь конкретний предмет малих розмірів, що втілює у собі мету, до якої дитина прагне. Даний предмет має особливий символічний зміст і підбирається суто індивідуально. Найкраще, коли дитина сама його майструє, а потім здійснює певний «ритуал освячення». «Стимулятор» знаходиться у дитини і постійно нагадує їй про плани на майбутнє та підживлює постійну готовність діяти.

Протягом психокорекційної роботи сугеренду імперативно на пряму чи опосередковано навіюється: впевненість у власних силах, можливостях і творчому потенціалі; необхідність гнучкого підходу до оцінок людей і ситуацій, небезпека будь-якого догматизму, терпимість до прояву «інакомислення»; ідея наявності позитивного ресурсу у будь-якій життєвій ситуації; шкідливість будь-яких утриманських сподівань, а також необхідність прийняття повної відповідальності за власні рішення; бажаність і виправданість зусиль на ведення здорового способу життя.

7. Психокорекційний сугестивний супровід. Протягом року дитина з'являється у психолога один-два рази на місяць. Під час зустрічі проводиться оцінка її психічного стану. Обговорюються всі емоційно значущі події в житті, які відбулися з часу останньої зустрічі. Обов'язково

здійснюється додаткова активізація основних сугестивних настанов за допомогою ключових вербальних формул навіювання. У першу чергу йдеться про базові світоглядні принципи та майбутній бажаний «образ-Я». У разі необхідності оновлюється «Сугестивний стимулятор змін».

Висновки. Психокорекційний сугестивний вплив є важливою складовою ресоціалізації неповнолітніх з девіантною поведінкою. При реалізації психокорекційних процедур необхідно використовувати комплексний сугестивний вплив. Основною «мішенню» психокорекційного впливу є дезадаптивні думки та переконання. Корекцію дезадаптивних думок та переконань доцільно здійснювати за допомогою конфронтаційного навіювання, зокрема, світоглядних принципів – безперервної мінливості, взаємозв'язку, відносності. Процедура комплексного психокорекційного сугестивного впливу складається з наступних частин: встановлення психологічного контакту з девіантом та блокування його негативізму на адресу оточуючих; виявлення дезадаптивних думок та переконань; навіювання загальних світоглядних принципів безперервної мінливості, взаємозв'язку та відносності та поступове «розхитування» обмежуючих дезадаптивних думок та переконань; приховане інформування девіанта про соціально прийнятні цілі та формування настанови на можливість їх досягнення; створення зрозумілого і бажаного для девіанта «персонального образу результату»; формування настанови на те, що всі психокорекційні завдання наближають до бажаної мети; підвищення віри дитини в себе і свої сили за допомогою непрямого навіювання; формування позитивного стилю мислення; створення настанови на автономність і самостійність в ситуації прийняття важливих рішень; ситуативна підтримка дитини, коли в її житті трапляються несподівані психологічно травмуючі перешкоди.

Список використаних джерел:

1. Буль П. И. Психотерапия, гипноз и внушение в практической медицине / Д. Г. Буль. – Л. : Медицина, 1990. – 91 с.
2. Бурно М. Е. Клиническая психотерапия / М. . Бурно. – М. : Академический Проект ; Деловая книга, 2006. – 800 с.
3. Дилтс Р. Фокусы языка. Изменение убеждений с помощью НЛП / Р. Дилтс. – СПб. : Питер, 2000. – 320 с.
4. Максимова Н. Ю. Психологія девіантної поведінки : навч. посібник / Н. Ю. Максимова. – К. : Либідь, 2011. – 520 с.
5. Манілов І. Ф. Психокорекція девіантної поведінки підлітків за допомогою сугестії / І. Ф. Манілов // Проблеми загальної та педагогічної психології : збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка Національної НАПН України / За ред. С.Д. Максименка. Т.ХVI, част.1, 2 – К. : ГНОЗИС, 2014. – С. 124-132.
6. Руководство по психотерапии / В. Е. Рожнов [и др.] ; под ред. В. Е. Рожнова. – Ташкент : Медицина, 1985. – 719 с.
7. Трансформація особистості : нейролінгвістичне програмування / [Аналіз та комент. О. Ксендзюк.] – Одеса : «Хаджибей», 1995. – 352 с.

8. Тукаев Р. Д. Психотерапия : теории, структуры, механизмы / Р. Д. Тукаев – [2-е изд.] – М. : ООО «Медицинское информационное агентство», 2007. – 392 с.

9. Холмогорова А .Б. Когнитивно-бихевиоральная психотерапия / А. Б. Холмогорова, Н. Г. Гаранян // Основные направления современной психотерапии. – М : «Когито-Центр», 2000. – С. 224-267.

10. Beck A. T., Freeman A. (1990) *Cognitive therapy of personality disorders*. – N.Y.: Guilford Press.

11. Ellis A. (1993) *Reflections on Rational-Emotive Therapi* / J. of consulting and clinical psychology. 61, 2, 199-201.

12. Epstein N., Baucom D. (1988) *Cognitive-behavioral marital therapy*. – N.Y Brunner and Mazel.

REFERENCES:

1. Bul, P.I. (1990) *Psihoterapiia, hipnoz i vnushenie v prakticheskoy meditsine [Psychotherapy, hypnosis and suggestion in practical medicine]*. Leningrad: Meditsina [in Russian].

2. Burno, M.E. (2006). *Klinicheskaiia psihoterapiia [Clinical Psychotherapy]*. Moscow: Akademicheskii Proekt; Delovaya kniga [in Russian]

3. Dilts, R. (2000). *Fokusy yazyka. Izmenenie ubezhdenii s pomoshchiu NLP [Sleight of Mouth. The Magic of Conversational Belief Change]*. SPb.: Piter [in Russian].

4. Maksymova, N.Yu. (2011). *Psykholohiia deviantnoi povedinky [Psychology of deviant behavior: textbook]*. Kyiv: Lybid [in Ukrainian].

5. Manilov, I.F. (2014) *Psikhokorektsiia deviantnoi povedinky pidlitkiv za dopomohoiu suhestii [Psychocorrection of adolescents deviant behavior by means of suggestion]. Problemy zagalnoi ta pedagogichnoi psyhologii – Problems of general and pedagogical psychology, Vol. 16, 1.2, 124-132* [in Ukrainian].

6. Rozhnov, E.V. (Eds.). (1985). *Rukovodstvo po psyhoterapii [Guidelines on Psychotherapy]*. Tashkent: Medicina [in Russian].

7. Ksendziuk, O. (Ed). (1995). *Transformatsiia osobystosti: neyrolingvistichne programuvannya [Transformation of personality: Neuro-Linguistic Programming]*. Odesa: «Hadzhybei» [in Ukrainian].

8. Tukaev, R.D. (2007). *Psihoterapiia: teorii, struktury, mekhanizmy [Psychotherapy: theories, structures, mechanisms]* Moscow: Meditsinskoe informatsionnoe ahentstv [in Russian].

9. Holmohorova, A.B., & Haranian, N.H. (2000). *Cognitive-behavioral psychotherapy. Main concepts in modern psychotherapy*. Moscow: Kohito-Tsentr [in Russian].

10. Beck A.T., Freeman A. (1990). *Cognitive therapy of personality disorders*. – N.Y.: Guilford Press.

11. Ellis A. (1993). *Reflections on Rational-Emotive Therapi* / J. of consulting and clinical psychology. 61, 2, 199-201.

12. Epstein N., Baucom D. (1988). *Cognitive-behavioral marital therapy*. – N.Y.: Brunner and Mazel.

Манилов И.Ф. Комплексная суггестивная психокоррекция девиантного поведения юношей и подростков. В статье рассмотрена проблема комплексной суггестивной психокоррекции девиантного поведения юношей и подростков. Показано, что эмоциональные и поведенческие проблемы являются следствием нарушения когнитивных процессов. Представлен авторский метод конфронтационной суггестии, который позволяет корректировать дезадаптивные когнитивные процессы. Установлено, что внушение мировоззренческих принципов непрерывной изменчивости, взаимосвязи и относительности позволяет получать стойкий психокоррекционный эффект. Определена последовательность психокоррекционных процедур, а также условия и способы реализации конфронтационного внушения. Представлена общая методика комплексного суггестивного психокоррекционного воздействия на девиантов.

Ключевые слова: внушение, суггестивное воздействие, конфронтационная суггестия, девиантное поведение, дезадаптивные когнитивные процессы, комплексная суггестивная психокоррекция, мировоззренческие принципы.

Manilov I. F. Complex suggestive correction of adolescents deviant behavior. The article discusses the usage of complex suggestive psychological correction for deviant behavior of adolescents. It is shown that suggestion is a necessary component of the psychological correction process. It is demonstrated that emotional and behavioral problems are caused by disorder of cognitive processes. The author's technique of confrontation suggestion is presented that allows psychologists to undertake correction of dysfunctional cognitive processes. It is determined that suggestion of lifestyle principles of continuous changeability, interdependence and relativity results in a stable psychotherapeutic effect. A sequence of psychological correctional procedures is determined as well as conditions and modes of confrontation suggestion. The general technique of complex suggestive influence on clients of juvenile age is described. It is recommended to perform the following sequence of actions at providing of complex psychological correctional suggestive influence, namely: establishing of a psychological contact with a client; identification of dysfunctional thoughts and ideas; suggestion of lifestyle principles of continuous changeability, interdependence and relativity; provocation of a cognitive dissonance state; formation of life goals and belief in possibility of their achievement; teaching to have a positive way of thinking; making a set towards autonomy in the situations of problems solving by means of indirect suggestion; suggestive follow-up for a client after completion of psychological correctional sessions.

Key words: suggestion, suggestive influence, confrontation suggestion, deviant behavior, dysfunctional cognitive processes, complex suggestive psychological correction, lifestyle principles.